

“BETAÇAR” TERİMİ ÜZERİNE

Nerin Yayın¹

Özet

“Betaçar” Kırgız Türkleri’nde düğünün son aşaması olan “yüzgörümü”nü ifade etmekte pek çok geleneğin ve uygulamanın yanısıra kitapların “önsöz”üne ve asıl metnin “başlangıç” bölümüne verilen bir ad olarak da dikkati çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Betaçar, Betaşar, Kazak Türkleri, Kırgız Türkleri, Gelinlik adeti, Yüzgörümü, Betaşar Türküsü

UPON THE TERM “BETAÇAR”

Abstract

Betaçar stands for the “face seeing” which is the last stage of the wedding in kirghiz Turks, and apart from this application, it also attracts the attention as a name which is given to the “preface” of books and to the “beginning” part of the original text.

Key Words: Betacar, Betasar, Kazhak Turks, Kirghiz Turks, Wedding Gown Custom, Face Seeing, Betaşar Song

¹ Prof. Dr. Nerin Yayın, Ege Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halk Bilimi Ana Bilim Dalı Başkanı.

Gerek Kırgız, gerekse Kazak folklorunda sık rastlanan ve Kırgızlar'ın "betaçar", Kazaklar'ın ise "betaşar" dedikleri bu terim daha çok düğünün son aşamasını ve o aşamada söylenilen türkülerini ifade etmektedir. Ancak zaman içinde kelime konuşma dilinde daha sık kullanılır olmuş, bu sebeple anlamı genişleyerek yazılı edebiyatında da görülmeye başlanmıştır.

Betaçar tespit ettiğimize göre beş farklı anlamda karşımıza çıkmakta olup yazınızda da bu beş farklı anlamı ayrı ayrı değerlendirilmeye çalışılacaktır:

1.Düğünün son aşaması; "yüz açma", "yüz görünümü", "âdeti":

Kırgızca sözlükte sadece "yüz açmak" olarak verilen ve açıklaması yapılmayan bu kelimeyi (Yudahin, ss: 110-111)'yi Talıp Moldo tarafından baba ocağından kocasının evine gelen yeni gelinin yüzünün koca tarafının genç kadınları tarafından örtüldüğü, kayın atasının evine ancak bu şekilde girebildiği, evin eşiğinden gireceği sırada bu örtünün orada bekleyenler tarafından birdenbire alındığı, gelinin o andan itibaren diz çöktüğü ve o şekilde eve girdiği, bu âdetin "otko kirgizüü" olarak adlandırıldığı, nikâhın da bundan sonra gerçekleştiği" (Baybolot Uulı, s:547) belirtilerek açıklanır.

Kazakça sözlükte "betaşar" olarak verilen bu kelime "genç geline yeni evindeki kuralları öğreten bir âdet" (Kazak Tilinin ..., s:99) şeklinde tarif edilirken Petr Makovetskiya bunun "koca evine yüzü örtülü bir şekilde gelen genç gelinin evin eşiğinden sağ ayağıyla atlayarak girip orada olanları hafifçe dizlerini kırarak selâmladıktan sonra güveyin yardımcılarının birinin söylediği "betaşar" türküsü eşliğinde başındaki örtüsünün alınması ve gelinin yüzünün yeni akrabalarına gösterilmesi töreni" (Köse I, s:51) şeklinde ifade eder. Seyit Kanceahmetulı ise "betaşar"ı "yeni evine gelen gelinin kocasının akrabaları ve yakınlarıyla tanıştırıldığı, bu sırada onları tek tek selâmladığı ve yüzünü gören, tanıştırıldığı herkesin ona birer hediye vermesi gerektiğini yüzünü açan delikanlının da orada bulunanları eğlendirecek türküler söylediği ve genç gelinin yeni bir hayata adım attığını gösteren geleneklerimizden biri" (Köse II, ss: 120-121) olarak değerlendirilmektedir.

Görülmektedir ki gelin, yeni evine girerken evin eşiğinden sağ ayağıyla atlayarak girer ve dizlerine çökerek kaynatası ile kayınvalidesinin yanına kadar gider. Bu, "ev"e, "aile"ye verilen değeri ifade etmektedir. Çünkü eski hayatlarında Türkler'de "millet" ile "ordu" aynı anlama gelmekte; herhangi bir çatışma ya da savaş sırasında askere çağırılan kişi hem ailesini, hem de milletini korumuş olmaktadır. Bu sebeple savaşa giden gençleri aileleri donatır, giydirir; geride kalanlar ise ellerindekilerle yetinirlerdi. Ayrıca soylarının korunması için de ailenin erkekleri dul kalan kadınları (anne, gelin, vb.) yanlarına alır; yengelerine ve çocuklarına sahip çıkarlardı (Ögel, ss: 239-243).

Bu durum zaman içinde gelinin kocasının evine ilk geldiği anda yüzünün açılıp eşinin akrabalarına gösterilmesi ve karşılığında takı başta olmak üzere

çeşitli hediyeler alınmasını da beraberinde getirmiş; “betaşar” yani “yüz açma” ve “yüz görümü” (“kelin körümdük”, “kelin körümdük”) âdetlerini de ortaya çıkarmıştır.

2. Gelinlik âdeti

Bugün Türkiye Türkleri’nde de hâlâ yaşamaya devam eden “yüz açma” ve “yüz görümü” âdetlerinin yanı sıra “betaşar”, günümüzde daha çok doğu, güneydoğu ve orta Anadolu’da bile yaşayan “gelinlik” âdetini de ifade eden bir terimdir. Çünkü gelinin yeni evinde huzurlu ve mutlu olması ve çevresini rahat ettirmesi için bazı kurallara uyması gerekmektedir. Bu sebeple gelin kayınnanesinin, kayınbabasının, kayınlarının, özellikle yabancı erkeklerin yüzüne açıkça bakamaz, onların önünde değil arkasında yürür, aile büyükleri oturmadan oturmaz, onlar yemeğe başlamadan başlamaz. Kazak Türkleri’nde de gördüğümüz bu gelenek Anadolu’da “gelinlik” adıyla bilinmekte ve günümüzde de uygulanmaktadır. Orta, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde rastlandığı üzere kız tarafı düğünden önce oğlan tarafına bir aracı (genellikle dünür olma sırasında etkin rol oynayan kadın) göndererek “gelinlik isteyip istemediklerini” sorar. Gelinliğin süresini ise oğlanın ailesi tayin eder. Âdetin yaygın olduğu yörelere ve özellikle ailelere göre farklılıklar gösteren “gelinlik süresi”, genellikle gelinin bir erkek çocuğu doğurmasıyla son bulur. Ancak kırsal kesimlerde ömür boyu gelinlik yapıldığı da bilinen bir gerçektir. Zaten her kadın ne kadar yaşlanırsa da ailenin büyükleri için hep “gelin” olarak kalır. (Köse I, s:25) Bu durum Kazak Türkleri’nde “at tergev”, Kırgız Türkleri’nde ise “at tergöo” diye bilinmektedir.

Bu iki açıklamada da gördüğümüz üzere “betaşar” düğünün son aşamasını ve gelinin yeni bir hayata adım attığını gösteren âdetleri ifade etmektedir.

3. Yüz açma, yüz görümü ve gelinlik âdetinin öğretilip anlatıldığı türkü:

Türkiye Türkleri’nde bu üç âdetin öğretildiği türkü ya da türküler, söz konusu değildir. Ancak bazı kına türküleri, “betaşar” türkülerinin geçmişten günümüze bir uzantısı şeklindedirler.

Nitekim “Betaşar”daki kadar belirgin olmasa da bu âdetle ilgili motifler Türkiye Türkleri’ndeki “gelin kınası” veya “kına gecesi” adı verilen törenlerde söylenen “kına türküleri”nde de yer almaktadır. Batı ve Güney Anadolu Bölgelerinde genellikle:

Getirin, getirin kına yakalım,
Yetmezse, yetmezse altın takalım.
A gelin, a gelin, kınan kutlu olsun,

Orda da, burda da dilin tatlı olsun!

Hani bunun, hani bunun kayınanası,
Hani bunun, hani bunun kayınbabası?
Ağlama, sızlama yine gelirsin,
Anneni, babanı yine görürsün!

şeklinde ve ağıt tarzında, ağır bir ezgiyle söylenilen bu türkünün Kerkük yöresindeki Türkler'de "hoyrat" adıyla ve "kesik mani" şeklinde söylendiğini görüyoruz:

Gözel alma,
Gözel bağ, gözel alma,
Alırsan bir asıl al
Béd-asıl gözel alma.

Cübbev üstü singildi
Singil değil bês güldü
Bele kakh bele otu
Demesinler yüngüldü

Yoğurdum mayalıdı
Yük yüke dayalıdı
Bele kakh bele otu
Desinler hayalıdı

Akşamdan yatma gelin
Götüv dombaltma gelin
Konşudan aş gelende
Etin çıkhartma gelin (Saatçi, s:325).

Kazak ve Kırgız Türkleri'nde "betaşar" (veya "betaçar"), aslında bir türkü olup "yüz açma" ve "yüz görümü" sırasında söylenen, bazıları "gelinlik" âdetini de içeren eğlenceli türkülerdir. Bu yönüyle kına türküleri ile de bir benzerlik gösteren söz konusu duruma göre "betaşar" türkülerinde gelinin nasıl oturup kalkacağı-hizmet edeceği, büyüklerine-komşularına davranışları, misafirleri ağırlaması, çevresine yardım etmesi, evini her şeyden önemli tutması gibi yeni hayatında uyması gerekenler bir bir anlatılır. Bu Kazak "betaşar"larında bazan uzun bir nasihat şeklindedir; aşağıda verilen örnekte görüldüğü gibi:

Betaçar Terimi Üzerine

Gelin, yüzünü açanım,
Yeni yurduna gelenim,
Yaşı büyüğe saygı göster,
Hürmet edip çekinerek
Çocukluk çağın geçti şimdi.
Annelik çağın geldi şimdi.
Genç kız düşüncelerinden dön gelin!
Serçeden bile sakın gelin!
Yumurtadan ak gelin!
El memleketine alış gelin!
Akıllıca hareket et gelin!
Annene-babana bak gelin”
Evine birisi gelince
“Kiyiz”ini aç gelin”
Önce babanı yatırıp
“Tündik”ini kapa gelin!
Çaydanlığına su koyup
Ondan sonra yat, gelin!
Kulağını aç dinle,
Benim dediklerimi, sevgili gelin!
Terbiyeli olmayı öğrenmek,
Genç biri için bilimdir.
Akılsıza söylenen söz,
Boşa giden emektir.
Türkü ile anlatayım,
Bütün nasihatımı sırrımı,
İlk günün “balalık”,
Gerdeğe girdiğin gündür.
Önceki evin iğretidir,
Asıl yerin, burasıdır.
Kendi evinde kalamazsın,
Yeni yetme genç çocuğa,
Eğilerek hizmet et,
Baban ile annene.
Kendinden büyük olanın
Yüzüne doğrudan bakma.

Yaşlı biri geldiğinde,
Onunla aynı anda değil,
Daha sonra otur, ilışerek.
Mümkün olursa da çıkıp bekle,
Gidene kadar ayakta.
Kalkacak olursa annen-baban
Oturup kalma eşıge geç,
Beraber çıkma onunla.
“Oramal”ını alıp ver,
Sakın unutma, onu da.
Karın tokluğuna,
İsteyerek hizmet et
Alnına yazılmış olan erkege,
En iyi şekilde cevap ver,
Yaşlılarından daha oturaklı ol,
Kocan eve geldiğinde,
Soğuk karşılama onu,
Kendine haydi dedirtme
“Tösek”ini ser, onu soy,
Sabah kalkınca giydir,
Kalkıp giyeceklerini ver,
Uygunsuz biçimde oturma,
Erkek gibi iki dizinin üstüne.
Bir dizinin üstüne düzgünce otur,
Öbür dizini бүk, yere bak,
Sert söz söyleme,
En son söyle düşünme düşünme,
Bir yere gittiğinde,
Çok kalıp gecikme,
Evine yakın bir yer olsa.
Koşarak gidip gelme,
Delikanlıya bakma.
Uzun süre durup da.
Biriyle adın çıkıp,
Dedikoduya meydan verme, yakalanıp da,
Adın bir kere kötüye çıkarsa,

Betaçar Terimi Üzerine

Çevrendekileri kaybedersin, boş yere.
İki elini göğsüne koyarak selâm ver,
Eve bir büyük girerken.
Arkadan gelirse yana çekil,
“Esik”ten çıkıp giderken,
Zor bir şeydir dünyada
“Filân gibi gelin, ne olacak” diye,
Herkesin arkandan gülmesi,
Üşenip de yatıp kalma yatakta.
Zamansız uyumayı,
Alışkanlık haline getirme.
Yeni gelen genç gelinin,
Dedikodusu çok olur.
Yaşlı kadına ayıp olmaz,
Binse de ters eşeğe.
Konuşacağın zaman, erkek gibi
Kalın sesle söyleme.
Yaşacağın işi çabuk yap,
Ağırdan alıp adını söylettirme.
Yersiz bir iş yaparak,
Kimseye lâf dokundurma,
Annene-babana, hatta dengine bile.
İyi davranıp, iş görerek,
Çevrenle yeni yerine alış.
“Cavlık”ını arkaya atma,
Doğru dürüst ört başına.
Altından çıkıp durmasın,
İyice sar saçına,
Kolunu tutup, yüzünü okşa,
Çocuk gelirse yanına.
Kaynına hürmet edip, değer ver,
Bakmadan gencine, yaşlısına.
Tam yaşıttımış, diye
Kötüyle dostluk yapma,
Oyunun kuralı budur deyip,
Kimseye darılma.

Biri kötü söyledi deyip,
Olmayacak işe kalkışma.
“Filânca böyle söyledi” deyip,
Eşine laf taşıma.
İşitsen de kötü söz,
Kendini iyi tut,
İçine oturmasın,
Kötü söz söyledi diye.
Bugün kötüyü görmüşsen,
Sana yanlış gelmişse,
Hepsi de sana faydalı,
Ağabeyinin söyledikleri.
Kendin yatakta yatıp,
Karşında yatan erkeğine
“Kalk kalk deme” kelinşek!
Ağzı açık diyerek
“Kurt” gibi uluma kelinşek!
“Kelinşek” kötü ise,
Gülmesini hiç kesmez.
Biri gelse dışarıdan
Uzattığı ayağını toplamaz.
Önüne gelenle kavga edip,
Köyün hepsini suçlar.
Evinde inat eder,
Elini yüzünü yıkamaz.
Oradan oraya gezip dolaşır,
Herkesin evini dinler,
Çağırırsa, evde durmaz,
“Terbiyesi hiç yokmuş” diye,
Duyan herkes ayıplar.
Akıllı olan “kelinşek”,
Böyle şeyler yapma.
Söylenilen bunca nasihatı,
Tutasın “kelinşek”,
“Tör”de oturan babalara,
Kara sakallı “aga”lara,

Betaçar Terimi Üzerine

“Capsar”daki analara,
Herkes selam ver!
“Tör”de oturan büyük kayınbiraderine selâm ver!
Kendiyle akran insandan
Cömertliğini alan,
Görenin karşısında el başladığı,
Selâm vererek başvurduğu,
İyiliğini duyurup,
Kötülüğünü gizlediği,
İyi insan diye bilinen
Efendine selâm ver!
Bozkırdan ot taşıyana,
Orak ile bacağına kaşıyana,
Balgam atıp tükürüp,
Ağzı bok gibi kokana,
Durmada acıkana,
Rahat yüzü görmeyip,
Geç-erken demeden koşana,
Eziyet çekerek yaşayana,
Gül benzini soldurana,
Aklı fazla olmayana,
Geçmişte yaşamış nâkıla,
Dünyadaki zavallılara selâm ver!
Yörük at binip, yemleyene,
Çıkarı olmadığına gitmeyene,
Kendi dediği olmazsa,
Başkasına hiç inanmayana,
Bin kere yalan söylese de
Yalanı açığa çıkmayana,
Herkes “yanlış” dese de,
“Benim ki doğrudur” diyene,
“Üç kuruş kâr al” dense,
“Som” olmayınca kabul etmeyene,
Cesarete selâm ver!

Üzülme, bu düzen değişmez,

Anne-babanın âdeti bu,
Sen de cömert ol yavrum,
Sığır versin “kara”dan,
Katık, eksik olmasın sofrandan. (Köse I, ss: 104-118)

bazan da kısa, güldürücü ve görümlüğün verilmesini belirten bir türküdür:

Kelin keldi köriñiz
Körimdikin beriñiz
Anav, mınav demeniz
Tüsin aytıp kayıñız (Köse II, s121)

örneğinde olduğu gibi. Kısacası verilen parçalardan da anlaşılacağı üzere betaşar türküleri bir genç kızın evlenmesinin aileler için hem hüznün, hem de mutluluk kaynağı olduğunu gösteren ender örneklerden birisidir.

4.Önsöz:

Gelinin yeni hayatının bir başlangıç olarak bilinen “betaşar” teriminin zaman içinde anlamı genişlemiş; herhangi bir kitabın önsözü de “betaşar” olarak belirlenir olmuştur. Meselâ Kırğızdar adlı 4 ciltlik kitabın 2 cildinde Keñeş Yusupov, yazdığı önsöze “betaşar” diye vermiştir (Yusuyov, ss:3-4).

5. Bir anlatının giriş (başlangıç) bölümü:

Alımkul Üsönbayev’in derleyip bir destan haline getirdiği ve Keñeş Kırbaşev’in düzenlemesini yaparak “El Adabiyatı” serisinde 1 cilt olarak basılan Kocacaş destanında anlatı kahramanının, yaşadığı yerin ve avcılıktaki ustalığının anlatıldığı kısacası destan kahramanının tanıtıldığı kısım “bet açar” olarak verilmiş (Üsönbayev, ss:81-82); bir yerde “betaşar”, destan kahramanının maceralarının geçilmeden önceki tanıtım bölümünü ifade etmiştir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki “betaşar” (veya “betaşar”) başlarda düğünün bir aşamasını ve bu aşamayla ilgili yapılması gerekenleri nasihat yollu ya da güldürücü şekilde anlatan türküyle yüzgörümü ve gelinlik âdetlerini ifade ederken zaman içinde yazılı edebiyata da girmiş; önsöz hatta destanların tanıtım bölümleri de aynı terimle ifade edilir olmuştur. Bu durumu “betaşar, zaman içinde verdiğimiz beş anlamdan daha fazlasını ifade edecek bir terim olarak dikkati çekmektedir” diye de değerlendirebiliriz.

KAYNAKLAR

Baybolot Uulu, Talıp: "Kırgız Tarihi, Uruuçuluk Kuruluşu, Türdüü Salttar, Kırgız Degen Sözdün Özü Tuuraluu" Kırgızdar 2 Sancıra-Tarih-Muras-Salt 1993. Bişkek: Kırgızistan. s:547

Kazak Tiliniñ Sözdigi 1999 Almatı: Kazakistan Respublikası. Ğılım cene Coğarı Bilim Ministirdiğı Uluttık Ğılım Akademiyası A. Baytursımulı Atındağı Tıl Bılımı İnstitutı s:99

Köse, Nerin I: *Kazak Düğünü* 2000. Ankara Millî Folklor Yayınları:13. Folklor Dizisi:3

Köse Nerin II: *Kazakların Gelenek-Görenekleri ile İnanç ve Pratikleri* 2001. Ankara: Millî Folklor Yayınları: 14 Folklor Dizisi:4

Ögel, Bahaeddin: *Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları* 1988. İstanbul. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı No:46 (1971)

Saatçi, Suphi: "Kerkük Folklorunda Düğün Geleneği" III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri IV. Cilt (Gelenek-Görenek-İnançlar)1987. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı MFAD Yayınları: 86 V. Cilt (Gelenek-Görenek-İnançlar) 1987. Seminer-Kongre Bildirileri Dizisi:23.

Üsönbayev, Alımkul: *Kocacaş* 1996. Bişkek: Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimdar Akademiyası. Manastanuu Cana Körköm Madaniyattın Uluttuk Borboru. El Aralık Kayırmdıuluk Fondusu. "El adabiyatı" Seriyasının 1 Tomu Şam Basması.

Yudahin, K.K: *Kırgız Sözlüğü* Cilt I (A-J) 1994. Ankara. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları 93. 8. Baskı (Çeviren: Abdullah Taymas)

Yusupov, Keñeş: "Bet Açar" Kırgızdar 2 Sancıra-Tarih-Muras-Salt 1993. Bişkek: Kırgızistan